

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

PROFESIONĀLAJĀ IZGLĪTĪBĀ IESAISTĪTO
VISPĀRIZGLĪTOJOŠO MĀCĪBU PRIEKŠMETU PEDAGOGU
KOMPETENCES PAAUGSTINĀŠANA

IRITA SAUKĀNE

Skolēnu runas kultūras attīstīšana

Materiāls izstrādāts

ESF Darbības programmas 2007. - 2013.gadam „Cilvēkresursi un nodarbinātība”
prioritātes 1.2. „Izglītība un prasmes”
pasākuma 1.2.1. „Profesionālās izglītības un vispārējo prasmju attīstība”
aktivitātes 1.2.1.2. „Vispārējo zināšanu un prasmju uzlabošana”
apakšaktivitātes 1.2.1.1.2. „Profesionālajā izglītībā iesaistīto pedagogu
kompetences paaugstināšana”

**Latvijas Universitātes realizētā projekta
„Profesionālajā izglītībā iesaistīto vispārizglītojošo mācību priekšmetu pedagogu
kompetences paaugstināšana”**

(Vienošanās Nr.2009/0274/1DP/1.2.1.1.2/09/IPIA/VIAA/003,
LU reģistrācijas Nr.ESS2009/88) īstenošanai.

Rīga 2010 – 2011

3. Runas uzvedība

Runas uzvedība ir verbālo un neverbālo pazīmju komplekss, kas ietver runātāja izturēšanos runas laikā, mīmiku, žestus, kinētiskos signālus un lingvistiskā varianta izvēli [VPSV 331].

Runas uzvedību ietekmē un tā ir saistīta ar

- cilvēka audzināšanas īpatnībām,
- ar personības psihoemocionālajām iezīmēm, temperamentu,
- ar vidi, kurā parasti uzturas (cilvēks kā noteiktas sociālas, profesionālas grupas pārstāvis),
- noteiktam etnosam raksturīgām runas uzvedības iezīmēm.

Citiem vārdiem sakot, runas uzvedībā cilvēks izpaužas kā noteiktas ģimenes, sociālas (tai skaitā arī profesionālas) grupas, reģiona, etnosa pārstāvis un arī sava laika pārstāvis, jo runas uzvedības iezīmes laika ritējumā mainās [Формановская 1989:28].

Piemēram, vēsturiskie, sabiedriski politiskie apstākļi, kādos funkcionē valoda, nosaka izmantotās uzrunas formas. Oficiālās uzrunas formas latviešu valodā 20. gs. gaitā ir vairākkārt mainījušās – *kungs*, *kundze*, *jaunskungs*, *jaunkundze*, padomju laikā, protams, bija *biedrs* un *biedrene*. Tagad ieteicamās ir *kungs* un *kundze*. „Uzrunas formas „jaunskungs” un „jaunkundze” ir novecojušas. Darbinieku, sākot no 18 gadu vecuma, uzrunā par „kundzi” vai „kungu”. Taču, ja darbiniekam nav iebildumu, viņu var uzrunāt priekšvārdā” [Ķestere 2007:41].

Sarežģītāk ir izlemt, kā neoficiālā situācijā uzrunāt pasvešu cilvēku vai paviršu paziņu. G. Gulēna atzīst, ka piemērota var būt kombinācija *kundze*, *jaunkundze* ar *kristīto vārdu* (piem., Dārtas kundze) gadījumos, kad pazišanās ir pietiekami ilga, lai vairs neuzrunātu viens otru uzvārdā, bet vēl ne tik tuva, lai uzrunātu tikai vārdā [Gulēna 1998: 68].

N. Formanovska darbā „Runas etiķete un saskarsmes kultūra” norāda, ka krievu saziņā pagājušā gadsimta beigās daudzi pilsētu iedzīvotāji, vēršoties pie nepazīstamiem cilvēkiem, bieži lietoja uzrunu *Sieviete!; Vīrieti!* Tā pilnīgi nepieņemama šķita vidējās un vecākās paaudzes inteliģences pārstāvjiem, viņi to nelietoja, jo nespēja tādu uzrunu pieņemt [Формановская 1989б :29]. Individā dzīves pieredze, valodas izjūta, arī piederība pie noteiktas vecuma grupas ietekmē runas uzvedību. Savstarpēji sveši jauni cilvēki daudz ātrāk vienojas viens otru vai cits citu uzrunāt ar „tu” nekā to dara vecākā paaudze.

No vienas puses, runas uzvedība ir pierasta, stereotipiska, jo tiek izmantoti visiem zināmi vārdi, izteicieni, tomēr, no otras puses, personības individualitāte runas uzvedībai piešķir savdabīgus, neatkārtojamus akcentus. Atšķiras, piemēram, dažādu cilvēku lietotās neoficiālās uzrunas. Kāda „Neatkarīgās Rīta Avīzes” lasītāja vēstulē stāsta: „... attālāks kaimiņš itin bieži uzrunā ar mīlīgu *bitīt!*, kad labā omā, un ar draudošu *bite!*, kad īgnāks” [NRA, 30.10.2001].

Runas uzvedība ir cieši saistīta ar lomām, kādas ir ikvienam sabiedrības loceklim. Katram cilvēkam ir daudzas sociālās lomas, jo mums vienmēr ir vairāki statusi. Katra no lomām (piemēram, cilvēks vienlaikus var būt inženieris, vīrs, tēvs, brālis, dēls, arodbiedrības līderis) ietver noteiktu uzvedības programmu [Omārova 1996:69]. Ikviens cilvēks vairāk vai mazāk atšķirīgi uzvedas darbā, kur tam ir vadītāja vai vienkārša darbinieka loma, un mājās, kur ir mātes vai tēva, bet vienlaikus var būt meitas vai dēla loma attiecībā pret saviem vecākiem – un līdz ar to noteikti parādīsies atšķirības runas uzvedībā. Māte meitai (vai dēlam) kategoriskā tonī vakarā var pārnest: „Atkal neizvedi suni ārā! Kas tu esi par bērnu! Cik reižu tev jāsaka, tas ir tavs darbs!” Un meitas lomā savai mātei: „Ak, nu neuztraucies – nekas ar to suni nenotiks, paskries ārā rīt.” Teikts tiek atšķirīgā intonācijā – pirmajā gadījumā tā ir pārmetoša, nosodoša, otrajā – noteikta, mierīga. (Protams, situācija var risināties arī citādi). Cilvēki parasti apzinās lomu atšķirības un gaida atbilstošu runas uzvedību. Piemēram, pētījumā Latvijā ir noskaidrots, ka „gandrīz pusei skolas jauniešu [no aptaujātajiem] liekas nepieņemami, ja arī pieauguši cilvēki cenšas ar viņiem sarunāties slengā. Puiši skeptiskāk nekā meitenes uzlūko pieaugušos, kas savā leksikā izmanto jauniešu slengu” [Baltaiskalna 2001: 9].

Zināmā mērā atšķiras pilsētas un lauku iedzīvotāju runas uzvedība. Laukos cilvēki cits citu pazīst, tiešāk pauž savas emocijas, ir atklātāki. Nenoliedzami, lielākas

atšķirības ir starp vecākās un jaunākās paaudzes pārstāvjiem. Arī cilvēka izglītības līmenis ietekmē runas uzvedību (vismaz tā noteikti vajadzētu būt).

Lietderīgi ir salīdzināt dažādu tautu runas uzvedības neverbālās iezīmes. Tās ir jāzina vismaz minimālā līmenī, lai, nonākot citā kultūrvidē, netiktu traucēta komunikācija un nerastos kultūras šoks. Sarunā vienmēr dažādu kultūru pārstāvjiem nozīmīgas ir tādas kinētiskās parādības kā pozas, žesti un mīmika. Ir veikti pētījumi, piemēram, par angļu un krievu mīmiku saziņas procesā. Lūk, daži atzinumi – krievi parasti neslēpj savas emocijas priecīgos brīžos, bet cenšas slēpt negatīvas jūtas, turpretī angļi vienlīdz atklāj kā pozitīvās, tā negatīvās izjūtas. Oficiālā saziņā krievi atturas paust negatīvas emocijas, bet pozitīvo emociju izpausme ir daudz brīvāka. Neoficiālā situācijā krievu mīmika atspoguļo cilvēka noskaņojumu noteiktā brīdī [Prohorov, Стернин 2006: 144]. Eiropieši un amerikāņi ir pieraduši saņemt papildinformāciju no mīmikas, tāpēc tiem šķiet nepieņemama japāņu bezkaislīgā sejas izteiksme. Angļu komunikācijā mīmikas un žestu pārtraukšana nozīmē nevēlēšanos turpināt sarunu [Druvieta 1990: 80].

Runas uzvedības būtisks komponents daudzām tautām ir smaids. Tas noteikti nepieciešams amerikāņu vai vāciešu saziņā, savukārt skandināviem nav pieņemts smaidīt. Krievi, pēc ārzemnieku novērojumiem, nav smaidīgi. Tāds iespaids ir izveidojies, jo krievi smaida tikai tad, ja ir noteikts iemesls smaidīt (labs noskaņojums, priecīgs notikums, veiksmē u.c. faktori). Sazinoties nav pieņemts uz smaidu atbildēt ar smaidu. Krievi, nejauši pārmijot skatienu ar svešu cilvēku, parasti novēršas, nevis uzsmaida otram, kā to dara amerikāņi. Krievu komunikācijā nav pieņemts smaidīt svešiem cilvēkiem, pieklājīgas uzvedības normas neprasa uzsmaidīt sarunas biedram (bez kā nav iedomājama amerikāņu vai vāciešu saziņa), tāpat smaidam nav vietas, veicot dienesta pienākumus – atšķirībā no vairuma valstu, kur smaidīšana, piemēram, apkalpojošās sfēras darbiniekiem ietilpst dienesta pienākumos. Japānā lielveikalos darbinieces pie eskalatora uzejas smaida katram pircējam, kas ir ieradies [Prohorov, Sternin 2006: 146].

Pēc ārzemnieku novērojumiem Latvijā reti var redzēt cilvēkus smaidām, latvieši paši pārsvarā atzīst, ka nav „smaidīga tauta”. To ir ietekmējusi audzināšana, tradīcijas, klimatiskie apstākļi [Vīgante 2004:20].

Atšķirības vērojamas lietotajos žestos (tā bulgāriem pamāšana ar galvu nozīmē *nē*, nepiekrīšanu, noliegumu) un to daudzumā. Itāļi, arābi, dienvidamerikāņi žestikulē līdz trim reizēm vairāk par Ziemeļeiropas iedzīvotājiem. Komunikācijas

pētnieki ir salīdzinājuši dažādu žestu izmantojumu, piemēram, rokasspiedienu ir nozīmīgs krievu saziņā, tas ir ilgāks un draudzīgāks nekā rietumeiropiešiem. Krievi daudz biežāk nekā amerikāņi spiež roku – gan satiekoties, gan atvadoties, īpaši vidējās un jaunākās paaudzes vīrieši [Druvieta 1990: 80, Prohorov, Sternin 2006: 157 – 158]. Itālijā ar labo roku paspiež partnera roku, bet kreiso uzliek uz partnera pleca vai arī pasit pa viņa plecu vai muguru. Bet mazākās Ķīnas pilsētās rokasspiedienu joprojām nav pieņemts un sasveicinoties ievēro tikai nacionālo sasveicināšanās rituālu, proti, paklanīšanos. Paklanoties ir jāievēro cilvēka statuss sabiedrībā – tas ietekmē paklanīšanās leņķi. Pret augstākstāvošu personu ir jāpaklanās dziļāk, pat 45 grādu leņķī, taču jāļauj šai personai pieliekties pirmajai. Tādas sasveicināšanās formas un rituāli dažādās valstīs ir atšķirīgi. Svarīgi ir sveicienam iepriekš sagatavoties, tādējādi izrādot cieņu un cenšanos iepazīt vietējo kultūru [Līkopa 2003:20 –21].

Latviešu neverbālo saziņu, pamatā izmantojot tautasdziesmu devumu un daiļliteratūras darbus, ir pētījusi V. Rūķe-Draviņa. Tāpat kā laika gaitā mainās valodas sistēma, pārmaiņas skar arī saziņas neverbālo pusi – daļa žestu zūd vai arī iegūst citu nozīmi, turpretī citi ir ļoti noturīgi [Rūķe-Draviņa 1989: 172 –174].